

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KEREITE YA 12

LOETSE 2020

SESOTHO PUO YA LAPENG P1

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 10.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Dibopeho tsa puo le ditlwaelo tsa tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:
KAROLO YA A: Metsoso e 50
KAROLO YA B: Metsoso e 30
KAROLO YA C: Metsoso e 40
10. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehlwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

TEMA YA A

Bala tema ena e latelang, o nto araba dipotso tse hlahellang tlasa yona.

KGODUMODUMO EO E LENG MOTJHETJHAFATSHE.

- 1 Batho ba bangata ke diphofu tsa kgwebisano ka batho. Ketsahalo ena ke ya tse ding tse nyarosang le ho hatikela ditokelo tsa botho. Kgwebo ena ke tlolo ya molao e holang haholo lefatsheng ka bophara. Le ha ho le jwalo, kgwebo ena ke patuwe. Makgoba a kajeno ha a faswe ka diketane mme a rekiswe dimmarakeng, empa ke banna, basadi le bana ba hohelang ebe ba tshwaseha bophelong bona ba tlikefetso. Le ha ho le jwalo tlhokomediso ka kgwebisano ya batho ha e yo. Sena se ama twantsho ya ditlolo tsa molao.
- 2 Ho fihlela kajeno, mapolesa a sa ntse a sa utlwisise taba ena hantle. Marcel van der Watt o ile a kopana le maemo ana a sa lebella ha a ntse a le tshehetsong jwalo ka radipatlisiso wa kgwebisano ya batho Yunivesithing ya Afrika Borwa lefapheng la sepolesa. Nakong eo o ile a etsa dipatlisiso tsa dintwa tsa malapeng, tshireletso ya bana le tlikefetso ya motabo ho fihlela a se a shebisana le dinyewe tsa kgwebisano ka batho sebakeng sa National Freedom Network (NFN), sehlopha sa batho le mekgatlo e sebetsanang le ho fedisa manyala ana.
- 3 Ho lekola maemo ana a tlolo ya molao ho thata, hobane dinyewe tse ngata di nkuwa jwalo ka peto, tlikefetso ka motabo le dintwa tsa ka malapeng. Diphofu tse ding di a tshwarwa ho thwe ke melata e be di busetswa dinaheng tsa tsona. Tlikefetso ya bana yona e patwa ka melao ya setso e sa yeng ka tsela, yona e kenyeletsa ho shobediswa ha bana. Bukeng ya hae ya Long Walk to Nowhere: Phillip Frankel ya sebetsang ka boitshwaro ba setjhaba o hlalosa ka moo bahwebi ka batho ba hohelang batho ka teng.
- 4 Ho hloka temoso le ho se utlwisise botebo ba tlolo ena ya molao ho a e atisa. Bahwebi ka batho ba nka le monyetla ka hore mmuso, baahlodi, setjhaba le mapolesa ha ba na lesedi le lengata. Ha ho tobanwe le dikotsi tse metseng e futsanehileng, ha ho bobebe ho tshwaya dinyewe tse ntseng di sebetswa. Ho dula ho na le tlhoko ya ditshebeletso. Hape ho hlokeha dintlha tse tletseng tse ka dumellang hore ho qalwe ho nkuwe tlolo ena ya molao e le tselatshebetso e kenyeletsang ho batla batho ba batjha, tsamaiso le tlikefetso ya batho.

- 5 Diphofu di nkuwa ka mahahapa kapa di thetswa ka hore di tla fumantshwa menyetla e jwalo ka mesebetsi kapa dikonteraka tsa bobontshi. Ho tloha moo di iswa dibakeng ka ho fapana le ho tshela mawatlle ka tsela e patehileng, ho ya ka hore bahwebi ba hlohang. Bahlekefetsi ba sebedisa diphofu ka ditsela tse ngata tse kenyeletsang thobalano, ho qobellwa ho sebetsa kapa ho etswa masole, ho ntshwa le ho rekiswa ha ditho tsa mmele, bokgoba, ba etsiswa ditlolo tsa molao jwalo ka ho tsamaisa dithethefatsi.
- 6 Bahlekefetsi e ka ba sehlopha kapa batho ho kenyeletsa le ditho tsa lelapa tse bonang monyetla wa ho etsa tjehelete e ngata ya ka potlako, e leng sona sesosa sa kgwebo ena. Ho ya ka ditlaleho batho ba ka sehloohong ditlong tse tsa molao ba kenyeletsa Manigeriya, Matjhaena, Marashea le Mathai. Hona ho etsa ho be thata hore bathusi le boradipatlisiso ba fedise tlolo ena ya molao.
- 7 Diketsahalo tse belaetsang le tsa tlolo ya molao di ngata, ho kenyeletsa ho nyamela ha bana, mme di etsahala letsatsi le letsatsi empa ha di tlalehwe. Sena se etswa ke hore batho ha ba sa tshepa mapolesa, le ha ho le jwalo mmuso le setjhaba ba tlameha ho thusana ho batla ditharollo. Thibelo e tshwanela ho qala ka tlung, bana ba rutwe ka dikotsi hape ba kgothaletswe ho ba sedi ka dinako tsohle.
8. Matshwao a temoso ke ana a latelang: ho sebetsa dihora tse telele ntle le tefo. Ho tingwa nako ya ho kopana le batho ba bang, kgaello ya kutlwisiso ya puo ya moo motho a leng teng, ha a tsebe aterese ya moo a sebetsang kapa a dulang teng hape motho a ka ba le maqeba a bontshang hore o ne a otlwa. Batho ba tshwanela ho tlaleha hang ha ho na le ho belaetsang. Ba ka letsetsa Mohlodi wa Kgwebo ya Batho ho 0800222777 kapa ba latele National Freedom ho Twitter @NFN SA. Ho etswa boipeletso ho batho ba ka sebedisang metjha ena ya kgokahano ho se tshose batho kapa ho ala leshano.
- [E lokiseditswe tlhahlobo ho tswa: Makasineng wa *Bona Sesotho*, Tshitwe 2017, 70–71]

- 1.1 Ketsahalo e nyarosang le ho hatikela ditokelo tsa botho hape e bile e le tlolo ya molao, e hlahellang temeng ee ke efe? (1)
- 1.2 Bolela molao wa setso o sa yeng ka tsela o sitisang hore tlhekefetso ya bana e totobale. (1)
- 1.3 Sesosa sa ketsahalo ee e soto ya tlolo ya molao e hlahellang temeng ke sefe? (1)
- 1.4 Ke sefe se etsang hore tlolo ee ya molao eo ho buuwang ka yona temeng e je setsi? (2)
- 1.5 Ke lewa lefe le sebediswang ke bahlekefetsi baa ho tshwasa diphofu? (2)
- 1.6 Ho ya ka tema ee hobaneng batho ba sa tlalehe diketsahalo tsa tlolo ya molao, le ha le ha di etsahala ka bongata tse bileng di kenyeleditse ho nyamela ha bana? (1)

- 1.7 Diphofu ha di se di hapilwe di sebediswa mesebetsi efe? Bolela E MMEDI feela. (2)
- 1.8 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa potsong ena. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethang.
- Polelwana e reng, 'diphofu di nkuwa ka mahahapa', e bolela hore ...
- A ba hlekefetswang ba a ikisa.
B ba hlekefetswang ba a hapeha.
C ba hlekefetswang ba nkuwa ka tumellano.
D ba hlekefetswang ba nkuwa ka dikgoka. (1)
- 1.9 Bolela matshwao A MABEDI ao batho ba ka lemohang ka ona hore ho teng ba hlekefetswang. (2)
- 1.10 Bolela hore polelo e latelang ke nnete kapa ke mafosisa, araba o be o tshehetse karabo ya hao ka lebaka.
- Bahlekefetsi ba nka basadi feela. (2)
- 1.11 O nahana hore ke maikutlo afe a fihlelang phofu e ha e hlokomela hore tshepiso eo ya mosebetsi ke lefeela? (1)
- 1.12 Batho ba tshwanela ho etsa jwang ha ba hlokomela matshwao a tlekefetso setjhabeng? (2)
- 1.13 Na sehlooho sehlooho sa tema ee se nyalana le dikahare? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

[20]

TEMA YA B

[Setshwantsho sena se qotsitse makaseneng wa Joy, Hlakola 2018, 82]

- 1.14 Ke maikutlo afe a hlahellang sefahlehong sa mosadi eo? (1)
- 1.15 Fana ka mohopolo o otlohileng wa polelo ena, 'O tla bona pela di falla.' (1)
- 1.16 Fana ka mohopolo wa sehloho wa setshwantsho sena. (2)
- 1.17 Hlalosa hore ke ntlha efe e tlišang kamano dipakeng tsa molaetsa o hlahiswang ke tema ya A le wa tema ya B? (2)
- 1.18 Na see se etsahalang temeng ee se amohelohile ho ya ka maemo a phedisano? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.19 Ke sefe sesosa sa maemo a tjena ka hare ho lelapa? (2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema ena e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka mantswe a hao, o ngola ka seratswana se momahaneng moo o totobatsang mehoplo E SUPILENG eo motho a ka e etsang ho boloka letlalo la hae le le letle.

ELA HLOKO:

O lebeletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatso e be ya mantswe a sa feteng 90.
2. Mehopolo E SUPILENG eo e leng ya sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng, ka mantswe a hao.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C**DITSELA TSE KA THUSANG MOTHO HO BA LE LETLALO LE LETLE**

Hore letlalo la hao le be motjheng o hloka ho latela mehato ena e bobebe e se nang ditjeho. Phetoho ya tikoloho le ya boemo ba lehodimo di ka ama letlalo la motho ha bohloko. Ha letlalo le se le senyehile batho ba bangata ba ba le bothata ba ho hlokomela letlalo la bona. Ha motho a batla hore letlalo la hae le dule le ntjhafetse le le letle ka dinako tsohle ho na le metjha eo a lokelang ho ikamahanya le yona, ho qoba hore o llele metsotso.

Ho nwa kofi e ngata ha ho a loka hobane e na le caffeine e ngata e monyang metsi mmeleng wa motho. Ka hoo motho o lokela ho nwa metsi a lekaneng motsheare. Dihlahiswa tsa letlalo tse maemong a pele ha di utlwise bohloko ha o di sebedisa. Etsa bonnete ba hore ha o utlwise letlalo bohloko ka tshebediso ya cleansa e sa lokelang sefahleho sa hao, sebedisa cleansa e nepahetseng sefahlehong sa hao.

Disepa le tsona ha di tshwane ka ha di ka ama letlalo la motho. Nnetefatsa hore o qoba ho hlatswa sefahleho ka sesepa sa mmele hobane se ka omeletsa sefahleho. Sengobofatsi se sa nepahalang se ka siya letlalo la motho le omme kapa le le mafura. Dula o sebedisa sengobofatsi se loketseng letlalo la hao hoseng le mantsiboya. Letsatsi ha le a loka hobane ha mahlasedi a lona a kenella letlalong, sefahleho se a senyeha. Ke ka hoo motho a lokelang ho tlotsa sethibela letsatsi pele a itlotsa ka sengobofatsi.

Metsi a na le chlorine e omeletsang letlalo. Jwale ho bohlokwa hore o hlape ha o qeta ho sesa hore letlalo la hao le dule le le letle, le se omelletswe ke chlorine eo e fumanehang metsing. E nngwe tsela e molemo ke hore ha o hlapa sefahleho sa hao o qobe tshebediso ya metsi a tjhesasang ka ha a ntsha dioli tsa letlalo tsa tlhaho. Ka hoo o lokela ho sebedisa metsi a fofo kapa a batang bakeng sa ho etsa bonnete ba hore letlalo la hao le dula le le motjheng. Tsena tsohle di ntjhafatsa le ho etsa letlalo la motho le kgutlele maemong a lona a matle a bileng a thabisang.

[E qotsitswe le ho hlophisetswa tlhahlobo ho tswa ho *Bona* ya sesotho, Pherekong, 2016, 22-24]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: DIBOPEHOTSA PUO LE DITLWAELO TSA TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3: PAPATSO

Bala le ho boha papatso ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA D

Dikhava tsa 1Life tse fihlillehang ho bohle. 1LIFE E FETOLA MAPHELO	
Aha bophelo bo betere ka 1LIFE, e tshireletsa bao o ba ratang ba be le bokamoso bo tjhabileng. O tla una molemo wa ho ba le tjelete ya lepato. E lefa Nakong ya dihora tse	
Bakeng sa khava ya bophelo kapa ya lepato o ka etsa molaetsa/sms(etsa) 1LIFE ho 45154/kapa o ngolle ho www.1Life.co.za O tla letsetswa ho fuwa tataiso. Fetola bophelo ba hao ka 1Life. Motho ya dilemo di 34 a ka fumana khava ya R500 000, a lefa feela R191 ka kgwedi. Itlhahanele o se ke wa ba moiketsi ya sa llelweng. 1Life ke makgonatsohle.	
[Setshwantsho se qotsitsweng le ho lokisetwa tlhahlobo ho tswa ho <i>Bona</i> ya Sesotho Phato 2015:48]	

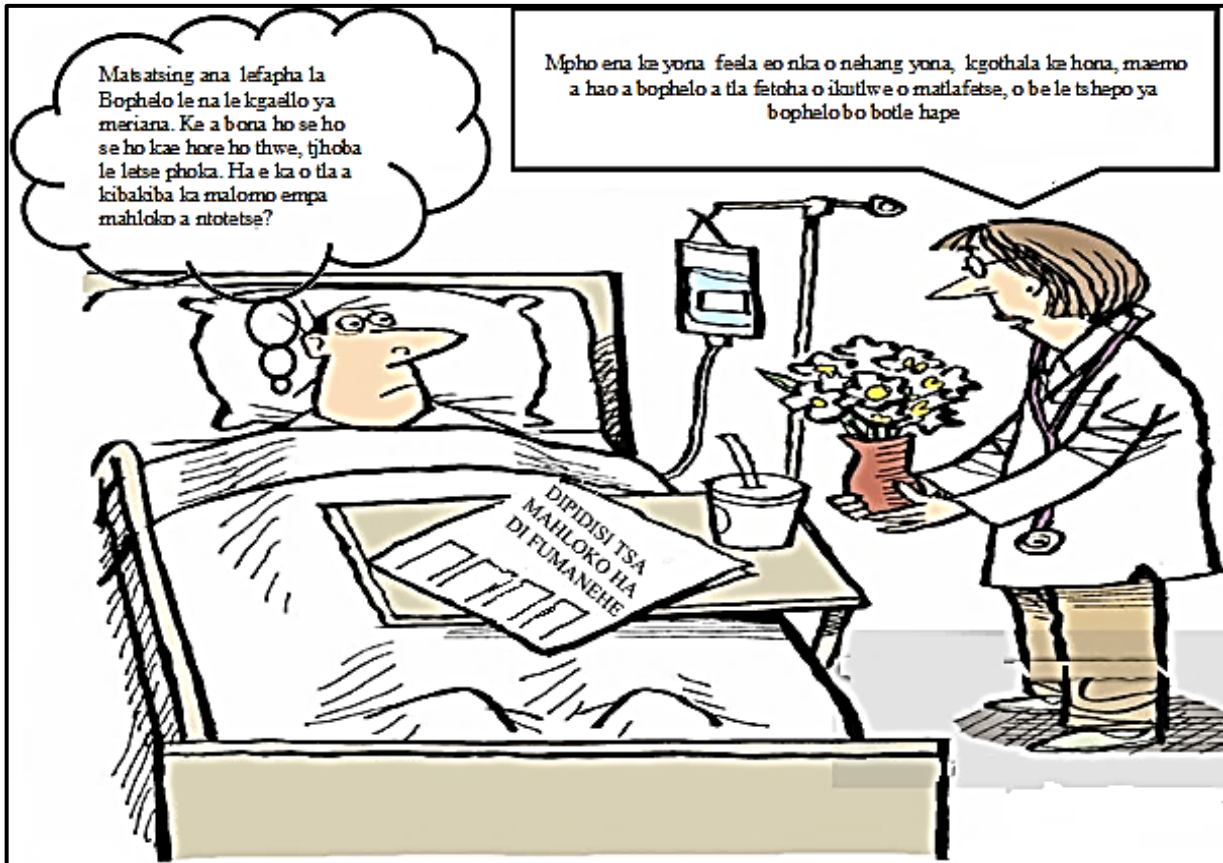
- 3.1 Ke eng eo 1Life e e bapatsang ka tema ee? (1)
- 3.2 Ntle le puo e sebedisitsweng temeng, ke lewa lefe la papatso le sebedisitsweng papatsong ee? (1)
- 3.3 Lentswe 1LIFE le qatsohisitswe ho feta mantswe a mang temeng. Ntle le lebaka la ho hohela bareki, ke lefe lebaka le leng hape leo lentswe lee le qatsohisitsweng ka lona? (2)
- 3.4 Ebe sepheo sa mmapatsi sa ho hlahisa ngwana temeng ke sefe? (2)
- 3.5 Tshebediso ya polelwana ee '1LIFE ke makgonatsohle' e na le tshusumetso efe ho bareki? (2)
- 3.6 Polelwana ee, '1LIFE e fetola maphelo a batho' ke ntlha kapa ke mohopolo? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

Bala le ho boha khathunu ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA E

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho google]

- 4.1 Ke eng e bontshang hore ditaba tsa di khathunu ena di etsahala ntlong ya kokelo? (2)
- 4.2 Manolla ka moo mantswa ana "mpho ena ke yona feela ntho eo nka o fang yona" a matlafatsang molaetsa wa khathunu ena ka teng. (2)
- 4.3 Ke mantswa afe a bontshang hore monna enwa ya robetseng betheng o tenehile? (1)
- 4.4 Hlalosa hore dipalesa tse tshwerweng ke monna enwa di bolela eng / ke sesupo sa eng ho ya ka mohopolo wa khathunu? (1)
- 4.5 Ha o lekola maemo a ditaba ho ya ka kutlwisiso ya hao o bona morero wa dipalesa o phethahetse khathunung ee? Araba o tshehetse karabo ya hao ka lebaka. (2)
- 4.6 Tlhokeho ya meriana matlong a kokelo e ama setjhaba jwang? (2)

[10]

POTSO YA 5: TEMA YA PROSA

Bala tema ena ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA F

Mosadimoholo a kena kgotla a potlakile mme ha a feta pela Kgang ha utlwahala feela, "Itjhuu!" Kgang a tloa ka pelepele, mosadimoholo a be a se a mo sasarile habedi ka thupa mahetleng. Kgotla ha sala e le lekekeeekee feela. "Ke batlile ke mo masola ka molamu, ke sa bone hore ke Mmathabiso motho yane", ho realo Kgang a ntse a bososelaka. "Tsie lala lekgotla le modumo!" Ha re nyele!

"Bataung ba mora Mokgatjhane", ho bua morena Sebata ka sebele. "motsotsong wa jwale ke kwala lekgotla lena ho fihlela hosane, empa le thuisse taba ena ya boshodu. Ke batla hore Kgang a ke a fumane metsotso e seng mekae, ya ho imamella lehlohonolo leo a bileng le lona, ka ho re tswalla mohale. A mpe a futse ntatae, Motaung eo wa heso."

"Ka nnete ke ikutlwa ke kgothetse ha e le mona ke tswaletswe mothusi", ho realo Kgang. "Ha esale mora wa ka wa matsibulo a hloka hala, ke ne ke kgathetse matla, ke hloka tshepo. Tjhe, kajeno e boetse e kgutlile, lebitso la ka le tla nne le phele. Ke bona hore Motaung enwa a rewe lebitso la Tshepo. Tshepo ya lelapa la Kgang, mohlomong le ya motse ona wa hao, morena."

[E qotsitswe le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa bukeng ya *Dikengkeng tsa Tshepo*, SP Maphike 1995, 54–55]

- 5.1 Qolla lekgotsi/lelahlelwa le hlahellang seratswaneng sa pele mme o be o hlalose hore le totobatsa maikutlo afe? (2)
- 5.2 Ketso ya Mosadimoholo Mmathabiso ya ho sasara Kgang ke sesupo sa eng ho ya ka tlwaelo ya Basotho? (1)
- 5.3 Tshebediso ya mantswe ana 'kgotla ha sala e le lekekeeekee feela,' e matlafatsa maikutlo afe a banna kgotla? (2)
- 5.4 Qotsa mantswe a kgethollang a hlahellang puong ya Morena seratswaneng sa bobedi temeng ena. (1)
- 5.5 Bolela bohlokwa ba phetapheto e hlahiswang ke mantswe a ntshofaditsweng polelong e latelang. (2)
- Ha esale mora wa ka wa matsibulo a hloka hala, ke ne ke **kgathetse matla**, ke **hloka tshepo**.
- 5.6 "Bopa polelo ya hao moo o sebedisang lentse le ntshofaditsweng le le moelelong o mong o sele ho oo le hlahellang ka ona polelong ena." Ke batla hore le thuhise **taba** ena e mpehadi ya boshodu setjhabeng sena sa lona. (2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70